

PRILOZI

DOI: <https://doi.org/10.19090/arhe.2024.41.407-411>

MARKO GALIĆ

NAUKOM DO KORIJENA RELIGIOZNOSTI: DA LI KOGNITIVNA NAUKA MOŽE DA ODGONETNE ČOVJEKOVU SKLONOST KA NATPRIRODNOM?

(Saša Horvat, *Zašto vjerujemo u Boga? Filozofski temelji kognitivne znanosti o religiji*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2023., 205 str.)

Knjiga *Zašto vjerujemo u Boga?* hrvatskog teologa, filozofa i religiologa Saše Horvata predstavlja novost u regionalnim studijima religije. Njen cilj je da čitaocima upozna sa savremenim kretanjima u naučnom proučavanju ovog fenomena kojem se, u ovoj studiji, pristupa iz pozicije kognitivne nauke. S obzirom na to da autori religiji kao predmetu istraživanja, na području bivše Jugoslavije, već relativno dugo pristupaju iz uglova različitih naučnih disciplina, prvenstveno sociologije, sociokulturne antropologije i psihologije, ova knjiga predstavlja doprinos postojećem fondu interdisciplinarnog religio-loške literature u zemljama regiona. Međutim, ono što ovo djelo čini drugačijim je to što o religiji govori iz jedne nove perspektive,

koja uveliko može da doprinese sveobuhvatnijem poimanju ovog, mnogim disciplinama atraktivnog, polja istraživanja.

Imajući u vidu da je kognitivna nauka kao svojevrsan interdisciplinarni pristup proučavanju ljudskog uma relativno nova pojava u Hrvatskoj, kao i u ovom dijelu kontinenta uopšte, autor prije prelaska na religijsku problematiku kojom se ista bavi, izlaže neke od njenih osnovnih pristupa i načela. U ovom, početnom, dijelu rada obuhvaćeni su ključni aspekti kognitivne nauke, uključujući pregled njenog razvoja kroz istoriju, određivanje središnjeg predmeta istraživanja, pregled najnovijih teorijskih strujanja, kao i ukazivanje na neophodnost transdisciplinarnosti u studijama ljudskog uma i procesa

koji se odvijaju u njemu. Tako se čitaocima kognitivna nauka prezentuje kao predmetno orijentisana nauka, koja zapravo predstavlja udružene napore više različitih disciplina – filozofije, lingvistike, psihologije, antropologije, informatike i matematike – da, svaka iz svog ugla, detaljnije rasvijetle različite uglove ljudskog uma. Po iznošenju opštih odrednica o ovoj disciplini, Horvat dalje u knjizi nastoji čitaocima detaljnije ukazati na specifičnost njenog pristupa problemu religije, kao i po čemu se on razlikuje od pristupa drugih disciplina. Prilikom određivanja mjesta kognitivne nauke o religiji u religiološkim studijama, postaje očigledno kako njene pojedine karakteristike uspješno popunjavaju „postojeću prazninu“ u ovom polju istraživanja, otvarajući neka nova pitanja, ali istovremeno, u novom svjetlu, vraćajući i neka stara.

U vezi s tim, pristup kognitivne nauke religiji, kako je u knjizi opisan, karakterističan je po nekoliko stvari: 1) za razliku od većine društvenonaučnih pristupa, mahom antropoloških, kognitivna nauka o religiji stremi ka *objašnjavanju* vjerovanja i praksi koji se mogu smatrati religiozima, a ne njihovoj interpretaciji u datom kulturnom okruženju; 2) religiji se u ovom slučaju ne

pristupa holistički kao cjelovitom sistemu sa svim njegovim sastavnim dijelovima, koji bi se kao takav nastojao objasniti, već partikularistički, fokusirajući se na proučavanje rituala, vjerovanja ili religijske prakse kao pojedinačnih elemenata religije, 3) konačno, pristup kognitivne nauke religiji je u krajnjoj instanci univerzalistički jer smatra kako saznanja vezana za religiju, kao nešto što je suštinski proizašlo iz uma ljudi kao vrste, a ne iz vanjskih struktura, mogu da se primjene na čovječanstvo u cjelini, bez obzira na sociokulturne razlike (koje obično naglašavaju sociolozi i antropolozi) ili individualne sklonosti (na koje akcenat stavljaju psiholozi).

Oslanjajući se na neke od vodećih teorija prisutnih u disciplini, sa naglaskom na teoriju uma kao najzastupljeniju, i evolucionizam kao opšti filozofski svjetonazor, središnji motiv ove studije, moglo bi se reći, predstavlja nastojanje da se religija formuliše kao suštinski *prirodna pojava*. U prilog tezi o prirodnosti religije, autor navodi čitav niz istraživanja koja ukazuju na sklonost djece, ali i odraslih, ka teleološkim, dualističkim, antropomorfičkim, svrsishodnim i kreacionističkim interpretacijama realnosti. Pomenute sklonosti homo sapiensa

ka religijskim interpretacijama svijeta se dalje objašnjavaju kao sasvim normalan proizvod evolucije čovjekove „kognitivne arhitekture“, koje kao takve nemaju poseban centar u ljudskome umu, već su se normalno razvijale kroz postojeće umne strukture. Važno je napomenuti da iako je pristup kognitivne nauke ka religiji suštinski naturalistički, i smatra da čovjek ima intuitivnu, psihološko-biološki urođenu sklonost ka njoj, koju je moguće evolucionistički objasniti, on ni u kom smislu nije redukcionistički. Ovom tvrdnjom autor ukazuje kako pristup kognitivne nauke religiji ostavlja prostora za saznanja iz drugih naučnih disciplina, pogotovo društvenih nauka. Dakle, ukoliko ljudi u opštem smislu imaju intuitivnu religioznu sklonost, to da li će neki konkretan pojedinac, ili grupa ljudi, vjerovati u duhove šume, vode ili planine je i dalje uveliko oblikovano kulturno-geografskim kontekstom unutar kojeg oni odrastaju i čije lokalne obrasce usvajaju. Kao zaključak bi se moglo uzeti to da ova „intuitivna“ ili „prirodna“ religioznost predstavlja jedan potencijal koji ljudi posjeduju u sebi, i koji u svojoj „čistoj“ formi sadrži prilično veliku dozu subjektivnosti što je čini znatno različitom od „kontraintuitivnih“

vjerovanja sadržanih u sistematizovanim teologijama religija svijeta, sa Svetim trojstvom kao primjerom vrijednim pomena.

Navodeći različita obrazloženja kojima se evolutivnim putem nastoji objasniti porijeklo i funkcija religije, autor vješto izbjegava favorizaciju jednog od njih te se pri izlaganju različitih teorija izrazito drži neutralnog tona. Pri pregledu objašnjenja kako bi evolucija kod čovjeka mogla da izgradi sklonost ka religiji, koja autor navodi, u najopštijem smislu bi se mogle iskristalisati dvije ključne kategorije – prva koja religiju posmatra kao nusproizvod čovjekovog pogrešnog tumačenja prirode oko sebe, tj. grešku-iluziju koja je u prošlosti možda i imala funkciju u čovjekovom preživljavanju i održavanju društvene kohezije, ali koja je prevaziđena i do danas se održala kao genetski „virus“; i druga koja religiju posmatra kao logičan i racionalan proizvod čovjekovog tumačenja brojnih očiglednih dokaza Božijeg postojanja koji mogu da se uoče u prirodi, Božijem dizajnu koji je zajedno sa čovjekom pomoću evolucije kao alata u rukama tvorca stvoren. Kao objektivčan posmatrač koji se, barem u ovoj studiji, čvrsto drži načela „metodološkog agnosticizma“, autor naglašava kako kognitivna

nauka o religiji ne zastupa ni teistima dragu poziciju o biološkoj nužnosti religije, kao ni ateistički narativ o religiji kao umnoj aberaciji. Ova dva tumačenja porijekla religije u suštini odgovaraju dvjema filozofskim interpretacijama (ne)organske evolucije prirode i života, onoj ateističkoj koja sam proces posmatra striktno naturalistički, kao i onoj teističkoj čiji zagovornici nastoje da ostvare svojevrsnu sintezu između teističkog pogleda na svijet i teorije evolucije, najčešće posmatrajući samu evoluciju kao mehanizam kojim se Bog služio pri svojoj kreaciji.

Kao filozof, Horvat upravo u dokazivanju istinitosti jednog, tj. drugog, od pomenuta dva svjetonazora, vidi jednu od praktičnih dimenzija kognitivne nauke o religiji. Teorijska dostignuća, a pogotovo empirijski podaci, kojima kognitivna nauka o religiji raspolaze, zajedno sa dostignućima iz raznih drugih nauka – prvenstveno astrofizike, kosmologije, biohemije i geologije – predstavljaju veoma čest i bitan dio filozofske argumentacije o (ne)postojanju Boga. Važno je napomenuti kako se Horvat, iako bi se zbog njegovog primarno teološkog obrazovanja moglo naslutiti da je privatno vjernik, pri izlaganju (a) teističke argumentacije o postojanju Boga koja se bazira na studijama i eksperimentima iz oblasti kognitivne nauke, trudi ponuditi adekvatan pregled filozofskih pozicija ponuđenih sa „obe strane“ što doprinosi nepristrasnosti i naučnosti ove studije, te je ne čini pokušajem naučnog opravdanja ličnih uvjerenja. To se na kraju može vidjeti i po samim autorima čiji argumenti i viđenja su u knjizi izneseni, a među njima se mogu naći hrišćanski orijentisani mislioci kao što je Alvin Plantinga, ali i „jahači novog ateizma“ Dokins i Danet.

S obzirom na metodološki partikularizam koji smo naveli da je naznačen kao jedna od ključnih osobina pomenutog pristupa religiji, autor u posljednjem dijelu rada analizira „ideju vječnosti“ kao jedno od ključnih vjerovanja koje može da se nađe u različitim religijskim sistemima širom svijeta. Ovu analizu, shodno sopstvenom interdisciplinarnom pristupu, Horvat obavlja na nekoliko nivoa. On problemu ideje vječnosti prvo pristupa kao teolog – ukazujući na dijelove Biblije u kojima se ova ideja spominje, zatim kao filozof – prilično detaljno razmatrajući razvoj ideje vječnosti kod predsokratovaca, Platona, Aristotela, neoplatonista kao i srednjovjekovnih sholastičara, da bi se potom oslobodio lične disciplinarne zone komfora i porijeklo

ove ideje kod ljudi krenuo tražiti u arheološkim izvorima, a njenu nekompatibilnost sa aktuelnim stanjem stvari u prirodi u savremenim astrofizičkim istraživanjima. Tako se pregledom literature i raznih naučnih saznanja pred autorom iskristalisalo pitanje kako je čovjek, vremenski ograničeno biće, u vremenski ograničenom univerzumu, razvio ideju vječnosti (nematerijalnosti, natprirodnosti) koja je najčešće izražena kroz vjerovanje u postojanje duše, te je kao takvu uspješno plasirao u različite religijske sisteme kroz istoriju i danas?

Horvat posljednje listove ove monografije posvećuje navođenju nekoliko obrazloženja, onih starijih, kao i onih novijeg datu-

ma, kojima nastoji da uđe u trag porijeklu ideje vječnosti u ljudskome umu. Ovdje možemo da vidimo neka klasična objašnjenja kako „sijaju ponovo“, samo ovoga puta ojačana savremenom naučnom aparaturom, ali i neka potpuno nova, koja u čovjekovom odbijanju da prihvati konačnost i nepostojanje vide normalnu reakciju bića koje je rođeno „poznavajući samo život“. Iako posljednje poglavlje djeluje kao spoljni dodatak glavnom toku knjige što, u neku ruku, i sam autor navodi, te otvara jednu sasvim novu temu koju toliko iscrpno ne dovršava, samo je pitanje vremena kada će se novo djelo, sa imenom ovog mladog autora u potpisu, pojaviti i staviti tačku na započeto.

